

„РЕЦЕНЗИЯ

на дисертацията на Амира Бар Шалом

Инклузивно образование в мултикултурно общество: етнографско изследване на билингвалното училище „Ръка за ръка“ в Ерусалим

Дисертацията се състои от Увод, седем глави, Заключение и Приложение на общо 216 стр., от които 201 основен текст. В библиографията фигурират 140 източника, от които 28 на иврит и 112 на английски език.

В Увода са включени „класическите“ за увод към една дисертация елементи – значимост на предмета на изследването; цел и задачи на изследването; централният въпрос, на който то трябва да отговори; хипотезата, от която изхожда; методологията; тезата на дисертацията; етическите съображения във връзка с изследването, както и описание на неговите неизбежни ограничения. Включени са обаче и някои специфични за дисертацията компоненти, като кратко представяне на училището, което е обект на изследването, както и на социалния, политически и културен контекст, в който е проведено то, а именно ситуацията в Израел. Също така и няколко думи за самата авторка на дисертацията.

Озадачават обаче някои параметри на тази част на дисертацията, относно които очаквам нейната авторка да даде пояснения на защитата. Най-напред, прави впечатление лаконичността на представянето на основните елементи на изследването, изредени по-горе. Те са тринадесет на брой, а са им отделени всичко на всичко шест страници. Пестеливостта на изказа по принцип е достойнство на един обществено научен текст, но в случая въпросните елементи са достатъчно важни, за да бъдат разгледани по-задълбочено. Това важи в особено висока степен за методологията на изследването, на която в Увода е посветена само около една страница, но затова пък и цялата трета

глава, състояща се от шест страници. Логично възниква въпросът, какво е наложило разделянето на представянето на методологията между част от Увода и отделна глава. Друг въпрос, на който бих искал да отговори авторката, е относно тезата на дисертацията. Съответният параграф в увода представлява кратко описание на изследването, но някакво ангажиращо, нетривиално, предполагащо аргументиране твърдение, каквото по принцип представлява една научна теза, аз там не намерих.

Организацията на текста на дисертацията напълно съответства на нейното съдържание, което само по себе си е добър атестат за нейното качество. Съвсем накратко казано, в случая имаме работа с „case study“ – етнографско, по думите на авторката, изследване на едно уникално, наречено „Ръка за ръка“, училище. Уникалността му се състои на първо място в това, че то е билингвално, преподава се и на иврит, и на арабски, като учителите са и евреи, и араби – всеки може да преподава на език по свое предпочитание. Също така, учениците са и от двата етноса, а обучението е от инклузивно естество.

В съответствие с всичко това първите две глави на дисертацията са посветени на ситуацията в Израел. Първата представя накратко двете основни етнически общности в страната, еврейското мнозинство и арабското малцинство, както и историята на това общество от последните десетилетия, а също съвременната обществено-политическа обстановка. Във втора глава става дума за политиките по отношение на културите различия, като фокусът е върху тези в областта на образованието. Главата завършва с още едно кратко представяне на училището, което е предмет на изследването.

Трета глава, за която стана дума по-горе, е посветена на методологията на изследването, като накрая ѝ е представена отново, след като това е

направено и в Увода, неговата цел – а по същество са изредени основните дейности, чрез които то е осъществено. Що се отнася до методологията, тя в основни линии е тази на т. нар. „училищна етнография“. Става дума за качествено емпирично изследване посредством интервюта с представители на целевите групи и посредством метода на внедрения наблюдател – в случая това е самата авторка, която работи дълги години като училищен съветник във въпросното учебно заведение. Интервютата са провеждани в периода 2017 – 2018 г. с членове на училищния персонал (учители, директори, заместник директори, съветници), с родители на ученици и с възпитаници на училището. Във всички случаи респондентите са подбирани на паритетни начала – евреи и араби. Емпиричните данни са обработени по индуктивен способ – чрез кодиране и категоризиране, идентифициране на очерталите се тенденции, теми и взаимовръзки, като на основата на всичко това авторката предлага свои интерпретации и обяснения. Нейни коментари фигурират в някои случаи и непосредствено след интервютата по една или друга тема.

Интервютата с членове на училищния персонал са представени в четвърта глава с обширни извадки от техните отговори, като предмет на коментар от всеки от тях е на първо място неговото/нейното самосъзнание в качеството му/й на изпълняващ/а мисията на инклузивното образование в условията на едни толкова проблематични интеркултурни отношения. Следват отговори на въпроси относно ролята на тяхното училище като сигурна среда за обсъждане на чувствителни в интеркултурно отношение теми, а също и като образователен модел и модел за дискурс. Дадени са и отговори на въпроси за екипната работа и сътрудничеството в мултикултурна среда, осъществявани в училището, включително що се отнася до реализиране на идеала за социална

и културна отвореност. Главата завършва с възприятията на респондентите за етоса и характера на тяхното училище.

Пета глава е посветена на вижданията по въпроси от подобно естество на интервюираните родители на ученици от училището. По-конкретно става дума за тяхното самосъзнание като такива, за мотивите им да изберат това училище, за разбиранията им за мултикултурализма, за културните различия, за съвместното съществуване.

По-различна е шеста глава, където думата имат няколко възпитаници на училището, също равен брой евреи и араби. Те споделят по по-свободен начин мненията си за училището и разказват за неговото влияние върху живота им след завършването.

Последната, седма глава е фокусирана в най-голяма степен в сравнение с останалите върху интеркултурните взаимодействия в училището. Отново емпиричният материал се състои предимно от изявления на представители на целевите групи, най-вече на членове на персонала. Става дума за коментари на особено трудни случаи, като например, отбелязването в училището в един и същи ден на прогонването на палестинското коренно население от неговите земи през 1948 г. и на деня на почитане паметта на еврейските жертви на войните и тероризма. В нормативен план видно място е отредено на диалога като начин за преосмисляне на тези събития, които сами по себе си противопоставят араби и евреи по най-директен начин.

Всяка от главите завършва със заключение, в което авторката предлага своята интерпретация на емпиричния материал, а в заключението на дисертацията като цяло тя прави изводи относно ценността на образователния модел, развиван от училището „Ръка за ръка“ в наистина трудните условия на

едно, общо взето, сегрегирано общество. Там тя разглежда редица полезни ефекти от реализирането на осъзнато интеркултурни взаимодействия в училищна среда, както с оглед на поведението на възпитаниците на училището в реални обществени условия, така и с оглед на тяхната семейна среда, върху която интеркултурният опит на учениците оказва съществен ефект.

Тази дисертация не е фокусирана върху отделен теоретически или практически проблем. Тя представлява по-скоро рефлексия върху образователния модел, реализиран чрез училището „Ръка за ръка“, като цяло. Пределно кратко нейната задача може да бъде характеризирана като търсене отговор на въпроса, „как е възможно образование, което хвърля мостове на разбирателство между страните в едно общество, пронизано от дълбоки културни, социални и политически различия“. В най-общ план това е предизвикателство от глобална значимост, но универсални рецепти за решение на така поставения въпрос, разбира се, не са възможни. Реалните действия в тази насока могат да дават някакви положителни резултати, само ако са съобразени със спецификата на съответното общество. В този смисъл опитът на училището, което авторката изследва, впечатлява както със своята адекватност на условията, в които се реализира, така и със смелостта на участниците в това начинание да вървят „срещу течението“ на реалните процеси в израелското общество. Ето защо изборът на предмет на изследването в дисертацията заслужава висока оценка.

В тази връзка някои от резултатите от емпиричното изследване обаче будят известен скептицизъм относно възможностите образователният модел, зададен от училището „Ръка за ръка“, да намира по-широко разпространение. Съвместното обучение на деца от мнозинството и от малцинството на билингвални начала, т.е. обучение и на двата езика, което предполага не само

учениците от малцинството да се обучават и на националния език, а и тези от мнозинството да се обучават и на малцинствения – в случая еврейските деца да се обучават и на арабски, много трудно може да си пробие път в общество, което не просто е сегрегирано, а и малцинството е в твърде неравнопоставено положение, включително с оглед на съществуващи расистки нагласи. Мотивацията на еврейските родители да пращат децата си в това училище, където обучението се осъществява отчасти на арабски, е предимно от идеологическо естество, както авторката убедително показва чрез интервютата с такива родители и със своите коментари. Да, това са хора от мнозинството, които вярват в ценността на разбирателството между носителите на културни различия и които не се колебаят, ако използваме пак метафората от по-горе, да „вървят срещу течението“. Но за съжаление подобни убеждения не преобладават сред техните сънародници, както се вижда от новините в медиите.

Така че образователният модел, който изследва авторката на дисертацията, има по-скоро експериментален характер и ако се запитаме, дали има възможности този опит да бъде използван и другаде, според мен можем да си отговорим, че такива са налице само що се отнася до отделни елементи. Имам предвид, например, полаганите от персонала усилия да направят училището „безопасна среда“ (с. 63), където свободно могат да се дебатира чувствителни теми във връзка с междуетническите и междурелигиозните отношения, а също диалогичните сесии, съвместните еврейско-арабски церемонии и т.н. (вж. 4 и 7 глава).

Начинът, по който е проведено изследването, се отличава както с висока личностна ангажираност на авторката, така и с достатъчна компетентност. Тя прилага коректно методологията на „училищната етнография“ и добре познава

литературата по релевантните теми, като мултикултурализъм, инклузивно, мултикултурно и интеркултурно образование. В тази връзка ще отбележа в критичен план, че от дисертацията не се вижда, или поне аз не видях, доколко, ако изобщо, в изследваното училище се прилага последователно методологията на някоя от споменатите образователни парадигми, които в много отношения си приличат, работят за една и съща кауза, но търсят начини за нейната реализация с донякъде различни средства. Бих искал авторката да хвърли повече светлина върху този въпрос на защитата.

В заключение ще се ангажирам с позицията, че представеното в дисертацията изследване заслужава висока оценка както с това, че се отнася до един забележителен феномен в сферата на интеркултурните отношения и евристично провокира размисъл относно възможностите да се противодейства със средствата на образованието срещу взаимната враждебност в обществата, отличаващи се с т. нар. „дълбоки разделения“, така и с компетентността, с която е осъществено, а и с респектиращия личностен ангажимент на авторката към въпросната кауза. Що се отнася до формалните изисквания спрямо една докторска дисертация, смятам, че те са изпълнени в достатъчна степен. Ето защо според мен тази дисертация дава всички основания нейната авторка да придобие образователната и научна степен „доктор по философия“.

15.01.2026 г.

проф. дфн Пламен Макариев“

REVIEW

of the dissertation of Amira Bar Shalom

Education for Inclusion in a Multicultural Society: Ethnographic Research of the “Hand in Hand” Bilingual School in Jerusalem

The dissertation consists of an Introduction, seven chapters, a Conclusion, and an Appendix, totaling 216 pages, of which 201 comprise the main text. The bibliography lists 140 sources, 28 of which are in Hebrew and 112 in English.

The Introduction includes the “classical” elements for a dissertation introduction: the importance of the study; the purpose and objectives of the study; the central research question; the hypothesis from which it proceeds; the methodology; the thesis of the dissertation; ethical considerations regarding the research, as well as a description of its inevitable limitations. However, it also includes some components specific to this dissertation, such as a brief presentation of the school that is the object of the study, as well as the social, political, and cultural context in which it was conducted—namely, the situation in Israel. A few words about the author of the dissertation herself are also included.

However, certain parameters of this part of the dissertation are puzzling, regarding which I expect the author to provide clarifications at the defense. First of all – the conciseness of the presentation of the main elements of the research listed above. They number thirteen, yet they are allocated a total of only six pages. While economy of expression is generally a virtue in a social science text, in this case, the elements in question are important enough to be examined in greater depth. This applies to a particularly high degree to the research methodology, which is presented within only one page in the Introduction, whereas the entire third chapter, consisting of six pages, is also devoted to it. The question logically arises: what necessitated the division of the methodology presentation between a section of the Introduction and a separate chapter? Another question I would like the author to answer concerns the thesis of the dissertation. The corresponding paragraph in the Introduction represents a brief description of the study, but I did not find there any engaging, non-trivial statement presupposing argumentation, which is what a scientific thesis represents in principle.

The organization of the dissertation text fully corresponds to its content, which is in itself a good attestation of its quality. Briefly stated, this is a “case study”—an ethnographic research, in the author’s words, on a unique school named “Hand in Hand.” Its uniqueness lies primarily in the fact that it is bilingual; teaching is

conducted in both Hebrew and Arabic, with teachers being both Jews and Arabs—each may teach in the language of their preference. Furthermore, the students are from both ethnic groups, and the education is of an inclusive nature.

In accordance with all this, the first two chapters of the dissertation are dedicated to the situation in Israel. The first briefly presents the two main ethnic communities in the country—the Jewish majority and the Arab minority—as well as the history of this society in recent decades and the contemporary socio-political situation. Chapter Two deals with the policies in the country regarding cultural differences, focusing on those in the field of education. The chapter concludes with another brief presentation of the school that is the object of the study.

Chapter Three, mentioned above, is dedicated to the research methodology, and at its end, the purpose of the research is presented again (this having been done in the Introduction too) – by listing the main activities through which it was realized. As for the methodology, it is largely that of so-called “school ethnography.” It involves qualitative empirical research via interviews with representatives of the target groups and via the participant observer method—in this case, the author herself, who worked for many years as a school counselor in the institution in question. The interviews were conducted in the period 2017–2018 with members of the school staff (teachers, principals, vice-principals, counselors), with parents of students, and with alumni of the school. In all cases, respondents were selected on a parity basis—Jews and Arabs. The empirical data were processed using an inductive method—through coding and categorizing, identifying emerging trends, themes, and interrelations, upon which the author offers her interpretations and explanations. Her comments also appear in some cases immediately after the interviews.

The interviews with members of the school staff are presented in Chapter Four with extensive excerpts from their responses. The subject of commentary by each of them is, firstly, their self-awareness in their capacity as someone fulfilling the mission of inclusive education under the conditions of problematic intercultural relations. This is followed by answers to questions regarding the role of their school as a safe environment for discussing interculturally sensitive topics, as well as an educational model and a model for discourse. Answers are also provided to questions about teamwork and cooperation in a multicultural environment implemented in the school, including the realization of the ideal of social and cultural openness. The chapter ends with the respondents' perceptions of the ethos and character of their school.

Chapter Five is dedicated to the views on issues of a similar nature held by the interviewed parents of students from the school. More specifically, it concerns their self-awareness as such, their motives for choosing this school, and their understandings of multiculturalism, cultural differences, and coexistence.

Chapter Six is of somewhat different nature; here, the floor is given to several alumni of the school, also an equal number of Jews and Arabs. They share their opinions about the school in a freer manner and speak about its influence on their lives after graduation.

The final, seventh chapter focuses to the greatest extent, compared to the others, on intercultural interactions within the school. Again, the empirical material consists mainly of statements by representatives of the target groups, mostly staff members. It concerns comments on particularly difficult cases, such as, for example, the commemoration in the school on the same day of the expulsion of the Palestinian indigenous population from their lands in 1948 and the day honoring the memory of Jewish victims of wars and terrorism. In normative terms, a prominent place is assigned to dialogue as a way of rethinking these events, which in themselves pit Arabs and Jews against each other in the most direct way.

Each of the chapters ends with a conclusion in which the author offers her interpretation of the empirical material. In the conclusion of the dissertation as a whole, she draws inferences regarding the value of the educational model developed by the “Hand in Hand” school in the truly difficult conditions of a generally segregated society. There, she examines a number of beneficial effects from the realization of consciously intercultural interactions in a school environment, both with regard to the behavior of the school's alumni in real social conditions and regarding their family environment, upon which the students' intercultural experience has a significant effect.

This dissertation is not focused on a separate theoretical or practical problem. Rather, it represents a reflection on the educational model realized through the “Hand in Hand” school as a whole. Most briefly, its task can be characterized as seeking an answer to the question: “How is education possible that builds bridges of understanding between the sides in a society permeated by deep cultural, social, and political differences?” In the most general terms, this is a challenge of global significance, but universal recipes for solving the question thus posed are, of course, impossible. Real actions in this direction can yield some positive results only if they are tailored to the specifics of the respective society. In this sense, the experience of the school investigated by the author is impressive both for its

adequacy to the conditions in which it is realized and for the courage of the participants in this endeavor to swim “against the current” of real processes in Israeli society. Therefore, the choice of the subject of study in the dissertation deserves high praise.

In this regard, however, some of the results of the empirical research arouse a certain skepticism regarding the possibilities for the educational model set by the “Hand in Hand” school to find wider dissemination. The joint education of children from the majority and the minority on bilingual principles—i.e., education in both languages, which presupposes not only that minority students learn the national language, but also that those from the majority learn the minority language (in this case, Jewish children learning Arabic)—can only with great difficulty force its way into a society that is not simply segregated, but where the minority is in a very unequal position, including with regard to existing racist attitudes. The motivation of Jewish parents to send their children to this school, where education is conducted partly in Arabic, is primarily of an ideological nature, as the author convincingly shows through interviews with such parents and through her comments. Yes, these are people from the majority who believe in the value of understanding between bearers of cultural differences and who do not hesitate, to use the metaphor from above again, to “swim against the current.” But unfortunately, such convictions do not prevail among their compatriots, as can be seen from media news.

Thus, the educational model investigated by the dissertation author has a rather experimental character, and if we ask ourselves whether there are possibilities for this experience to be used elsewhere, in my opinion, we can answer that such possibilities exist only regarding individual elements. I have in mind, for example, the efforts made by the staff to make the school a “safe environment” (p. 63), where sensitive topics regarding interethnic and interreligious relations can be freely debated, as well as the dialogue sessions, joint Jewish-Arab ceremonies, etc. (see Chapters 4 and 7).

The manner in which the research was conducted is distinguished by both the high personal engagement of the author and sufficient competence. She correctly applies the methodology of “school ethnography” and knows the literature on relevant topics well, such as multiculturalism, inclusive, multicultural, and intercultural education. In this connection, I will note critically that it is not evident from the dissertation, or at least I did not see, to what extent, if at all, the methodology of any of the mentioned educational paradigms is consistently applied in the studied school; these paradigms resemble each other in many

respects and work for the same cause, but seek ways for its realization with somewhat different means. I would like the author to shed more light on this question at the defense.

In conclusion, I will commit to the position that the research presented in the dissertation deserves high praise, both because it relates to a noteworthy phenomenon in the sphere of intercultural relations and heuristically provokes reflection regarding the possibilities of counteracting mutual animosities in societies distinguished by so-called “deep divides” through the means of education, and because of the competence with which it was carried out, as well as the author’s remarkable personal commitment to the cause in question. As for the formal requirements for a doctoral dissertation, I believe they have been fully met. Therefore, in my opinion, this dissertation gives every ground for its author to acquire the educational and scientific degree of “Doctor of Philosophy.”

15.01.2026

Prof. DSc Plamen Makariev